

Thomas Saintourens

MAESTRO

pátrání po hudbě z koncentračních táborů

Thomas Saintourens

MAESTRO

pátrání po hudbě z koncentračních táborů

Thomas Saintourens

Le Maestro

À la recherche de la musique des camps

translation © Hana Bělíková
copyright © Editions Stock, 2012

ISBN

978-80-7511-114-2 (Volvox Globator)

978-80-87912-21-8 (Ústav pro studium totalitních režimů)

978-80-7511-115-9 (epub)

978-80-7511-116-6 (pdf)

Dílo bylo vydáno pod vedením Philippa Broussarda

Abychom čtenářům umožnili spojit četbu s poslechem, doporučujeme najít si ukázky z nejvýznamnějších děl na následující internetové stránce: www.ilmc.it

Všech 24 dílů encyklopedie KZ Musik je k dispozici na internetové stránce hudebního vydavatele Musikstrasse (www.musikstrasse.it).

Barletta, 9. července 2011

Tak, a jsme tady. Via dell'Industria, Barletta, Itálie.

Úplně na jihu, v samém srdci Apulie.

Ulice je plná továren a skladišť, asfaltová stezka, která nikam nevede. Mezzogiorno, oblast poledního slunce, obsazená výrobními halami, pláž bez slunečníků, na které jižní vítr scirocco pálí kůži na troud a rozhání jedovatě šedé mraky a zápach z tavíren kovů. Rozpálený asfalt se lepí na podrážky jako vyžvýkaná žvýkačka. A přitom jen pět set metrů odtud směrem na sever jsou v oknech květiny, na ulicích skůtry a kolem život.

Pokud jedete z centra, je potřeba třikrát odbočit, než se dostanete na via dell'Industria. Projedete kolem obchodního centra Mongolfiera, městského korábu, nad kterým se klene zelená plastová vzducholod'. Pak objedete betonárnu, kterou rez prožrala až do základu. Za křovisky a olivovníky schovává vysoký násep železnici, vedoucí směrem do Bari.

Není to cesta pro pěší – místo chodníků jsou tu jen krajnice z oblázků. Budovy mají nanejvýš dvě patra a jsou chráněné automatickými bránami. Číslo 93 je betonová krychle, vystavěná symetricky kolem bílého schodiště, které stráží socha Ježíše v životní velikosti.

Z balkónu zaznívá hudba. Tóny piana se sypou po schodišti a horská dráha arpeggia téměř překrývá zpěv cikád. Ze stínu se vynoří vlčák, s hrudníkem hrdě vypnutým výstražně cení zuby. Zpod zaparkovaných aut se vyplíží smečka kříženců, kteří se jako na povel zastaví pod schodištěm.

Přece jen by chtěli vystoupat nahoru, následovat tóny.

Thomas Saintourens

Byt, do kterého míříme, je ponořený v polostínu poledního žáru. Je tu těsno a vzduch snad ještě dusnější než venku. Kupředu to jde ztuha, jako kdybychom byli pod mořem – spánky v kleštích, nohy a ruce jako z oliva. Z interiéru číší askeze a jednoduchost. Stěny jsou bílé a nábytek ze surového dřeva.

Hudba přichází až ze samého konce bytu, z místnosti zavalené papíry, složkami a disky. Podél zdi stojí tři školní lavice. Na první leží kroužkový blok a nádoba s tužkami. Na druhé je počítač a tiskárna. Na třetí laptop. Všude kolem jsou stohy CD, vinylových desek na 45 otáček, kazet. Také jsou tu dva klavíry – jedno důstojné poloviční křídlo, schované snad pod tisíci partiturami, a jeden elektrický nástroj japonské výroby. Obří ruce připomínající sklípkany hrubě dopadají na jeho jemné klávesy. Upocení klavírista hraje a na nose se mu třpytí černé brýle. Jeho vlnité vlasy se potem lesknou a připomínají tak napomádované účesy koncertních mistrů z dřívějšíka. Modrá košile je v podpaží promáčená, rukávy vyhrnuté vysoko nad zápěstí.

Hraje, avšak jeho myšlenky jsou jinde, rozhodně ne v Barlettě.

Za ním stojí rezonanční skříň z polic, na kterých se vrší krabice s partiturami. Na nálepkách čteme: Praha, Berlín, Brno. A dál: Goué, Kropinski, Ullmann. Na vrchní polici: Terezín, Dachau, Auschwitz.

Už dvacet let nehraje Francesco Lotoro ani Mozarta, ani Chopina. Zamířil dál, možná až příliš daleko, a upnul se na jediné poslání: přivést znovu k životu „hudbu táborů“, kterou více či méně potají skládali vězni různého původu a různého vyznání mezi lety 1933 a 1945.

Toho letního odpoledne je Francesco na pokraji sil, hlava hrozí prasknutím. Topí se v dlužích, padá únavou, a hraje tu sám, jako z jiného světa, symfonii českého skladatele Ervína Schulhoffa. Na konci této proklaté uličky, někde mezi továrnou na zmrzlinové kornouty a čistírnou

Maestro

koberců, vylétají tóny oknem ven a zanikají v horkém letním vzduchu. Ve svých sedmačtyřiceti letech nemá Francesco nic, jen svou hudbu. Ale ta je jeho pokladem.

Ervín Schulhoff Pevnost Wülzburg, Německo, 1942

V posledních hodinách pracuje Ervín Schulhoff v polostínu své cely ještě překotněji. Skladateli českého původu je jasné, že jej tuberkulóza brzy ochromí. Že ho pevnost Wülzburg, obrněná budova s půdorysem hvězdy tyčící se na kopci kdesi v Bavorsku, co nevidět připraví o zbytek sil. Snaží se odhadnout, kolik hodin života mu ještě zbývá, kolik jednání ještě bude moci připsat ke své symfonii. V záhybech not, čmáraných nemocnými gesty, zanechává osmačtyřicetiletý pianista náповědu komusi, kdo se snad jednoho dne tohoto díla ujme a vdechne mu život. Aby získal čas a oklamal cenzuru, pomáhá si vězněný skladatel zkratkami. Na partituru najdeme písmena A, B a C, odkazující na opakující se pasáže. Tu a tam se objevují hvězdičky a jiné zvláštní symboly, třeba malé zavináče (@), které připomínají tajný kód, zakázaná slova. Hudebník chce skládat, skládat až do samého konce, a předat poselství dál.

Na co a na koho myslí, zatímco jeho pero klouže po notovém papíře? Jistě netuší, že existuje Barletta, nedovede si ani představit, že za šedesát let bude jeho symfonie znít pod rukama italského klavíristy s vyhrnutými rukávy.

Ervín Schulhoff umírá 18. srpna 1942.

Ervín Schulhoff umírá na stránce 23, ve čtvrtém aktu své poslední symfonie „8“, své hudební závěti.

Historie tohoto zapomenutého hudebníka nás vrací až na začátek 20. století. Do doby, kdy slavní mistři přebývali ve Vídni, v Kolíně, v Lipsku. Mladého Ervína, rozeného Pražana, si coby mladého hudebního génia podávají

Thomas Saintourens

ty největší kapacity – doporučující dopis od Antonína Dvořáka, soukromé lekce u Clauda Debussyho... V šestnácti letech, tedy v roce 1910, už má o věhlas postaráno. Jeho vzestup však přerušuje vojenská služba. Ve dvaceti letech nastává nejkrušnější období (1914–18) ve službách rakousko-uherské armády. Mezi zákopy a vojenskými nemocnicemi se elegantní pianista zcela proměňuje. Po bitvě u Asiaga (Itálie, 1916) komponuje pod zasněženými vrcholky Dolomit skladbu pro piano, nazvanou *Fünf Grottesken*. Z Velké války se vrací vysílený a opilý smrtí a šílenstvím.

Jako přesvědčený komunista a avantgardní rebel objevuje atonalitu a vrhá se do hudebních experimentů, odhalujících jeho bouřlivou povahu skrývající šílenství. Odhaluje svou temnou stránku – smysly na vrcholu pozornosti, rytmika tlukoucího srdce, nespoutaná divokost. Celé noci tráví po barech ve zběsilých tanečních orgiích s děvčaty. V Berlíně přebývá u dadaistů. V Praze bere jeho talent na milost národní rozhlas – odměnou je jim *Sonata erotica* pro sólistku: zpěvačka v ní předstírá orgasmus za doprovodu piana.

Pro klišé tehdejší doby je Schulhoff neuchopitelný. Jeho muka jsou dobře viditelná na dřevorytu Conrada Felixmüllera z roku 1924: nesouměrná obočí, horečnatý pohled, úzké a zlověstné rty, antracitově černé vlasy uhlazené pomádou, vázanka a černý oblek. Upír se sukovitými rukama, sedící za obřím pianem, za skutečnými varhanami, schovanými pod notovou partiturou.

Jeho tvorba je totální, zcela bez kompromisů. Hudbou bojuje proti zkostnatělosti ducha – posílá kobercové nálety hudebních bomb, které jako planoucí jazz vybuchují v rozpustilých symfoniích. Jeho dílo *Ogelala*, „mysteriózní balet“, je směsí zaranžovanou na podkladu zběsilého foxtrotu a inspirovanou mexickou legendou. Dokonce se odvažuje pomýšlet i na velkolepé zhudebnění Manifestu

komunistické strany doprovázené světelnými a zvukovými efekty.

Talentovaný umělec stejnou měrou omračuje i pobuřuje. Jeho hudba zní na BBC, účastní se festivalů a celá Evropa se diví jeho výstřednostem. Všude ho vítá potlesk, všude, až na Německo Třetí říše, kam má zakázaný vstup a kde jeho operu *Flammen*, inspirovanou legendou o Donu Juanovi, stahují z plakátů. Po výstavě v Düsseldorfu na jaře 1938 ho nacistický režim označuje za „degenerovaného umělce“ a řadí ho mezi nečisté a nebezpečné tvůrce (mezi nimiž najdeme jak Židy, tak levičáky nebo Romy...). O dva roky později se jeho jméno objevuje na čestném místě v *Encyklopedii Židů v hudbě*. „Degenerovaný“ je pražský génius v očích německých cenzorů hned třikrát – je Žid, komunista a ještě příležitostný homosexuál. On je však obelstí používáním různých pseudonymů. Hanuš Petr, Georg Hanell, Eman Balzar, Franta Michálek, Jan Kaláb – ti všichni jsou maskovaným Schulhoffem.

Úsvit druhé světové války je pro Ervína velmi bouřlivým osobním obdobím. Jeho žena je nemocná, on se zamiluje do studenta, umírá mu matka, rozvádí se, znovu se žení, má zakázáno hrát, je pronásledován. Přátelé se ho snaží přesvědčit, aby odjel do Velké Británie nebo do Spojených států, on se však rozhoduje pro sovětské občanství jak pro sebe, tak pro svou novou ženu a svého syna Petra. Třináctého června 1941 získává přistěhovalecké vízum do SSSR. Jenže Hitler vyhláší Stalinovi válku a nařizuje invazi na východ. O deset dní později je Ervín Schulhoff zadržen a deportován do Wülzburgu, pod falešným jménem Gustavovič. Ani jako Žid, ani jako komunista, ani jako homosexuál, nýbrž jako sovětský státní příslušník. Jeho propůjčená identita ho alespoň uchránila před prací v táboře, která by ho jako Žida neminula.

Již po prvních měsících věznění se zima a hlad podepisují na jeho zdraví – přichází tuberkulóza. Při životě

Thomas Saintourens

ho udržuje jen skládání. Tvoří klavírní kompozice, aniž by ho kdy napadlo, že by některá z nich opustila zdi pevnosti.

Čtrnáctého března 1942 jsou při pokusu o útěk z Wülzburgu na lesní cestě dopadeni dva mladí Rusové. Jejich těla jsou následně vystavena na centrálním dvoře, všem pro výstrahu. Následkem události se všichni vězňi ponoří do ticha. Schulhoff usedá k prázdnému listu, na který vrhá první tóny své osmé symfonie, věnované dvěma hrdinům. Na konci dubna dokončuje druhou větu. Začátkem léta ho zachvacuje horečka, a on uzavírá třetí větu, *allegro con molto fuoco*, a poté se pouští do čtvrté, která se nejprve odvíjí v melodiích polky, než se přemění v triumfální fanfáry. Ve dvacátém osmém taktu, dne 18. srpna 1942, slavnostní pochod končí. Schulhoffův život zhasíná, přemožen chorobou. Na stole zůstává dvacet tři listů symfonie. Tyto dokumenty, zachráněné před zkázou a zapomenutím, znovu ožívají o šest desetiletí později, v Itálii, v průmyslové zóně města Barletta.

Francesco Lotoro myslel na Ervína Schulhoffa již od své první návštěvy v Praze v roce 1990. V té době však neměl o symfonii „8“ dostatek informací. Ve spěchu si dokonce spletl budovy a pátral po partituře v Národním muzeu, zatímco v klidu odpočívala v depozitáři Muzea české hudby, které je jeho součástí.

O dvanáct let později, v srpnu roku 2002, se Francesco rozhodl do Prahy vrátit a pokusit se konečně získat kopii nedokončeného díla. Jen několik dní před jeho odjezdem se řeka Vltava vylila z břehů a svými bahnitými vodami zaplavila ulice české metropole. Televize ukazovala záběry lodí, plavících se po hlavním náměstí, a obyvatel v plavkách. Sloní hvězda pražské zoo zahynula ve vlnách. Metro i tramvaje přestaly jezdit. Byla v ohrožení i „Osmička“, uložená v suterénu muzea? Francesco si už představoval, jak partitura proplová pod Karlovým mostem...

Vystresovaný na nejvyšší možnou míru odložil zavazadla v hotelu Palma a spěchal pátrat po Schulhoffovi v archivech. Vrátný, který měl zrovna službu na vrátnici muzea, se na něj obořil, v hlase silné rozhořčení: „Copak nevíte, co se tady teď děje?“ Francesco Lotoro se rozhodl rozbít tábor. Posadil se do křesla před místností, kde právě rokovalo vedení muzea, a čekal celý den, dokud si ho těsně před tím, než došlo k vypnutí proudu, nevšimla pracovnice muzea. Podle toho, co věděla, byla partitura přemístěna do bezpečí horních pater. Stačil šek s částkou v dolarech, a návštěvník z Itálie měl přislíbeno, že následující den obdrží kopii mikrofilmů. Před ním se o ně ještě nikdo nezajímal.

Když byly filmy vyvolány, ukázalo se, že partitury jsou neskutečných rozměrů. Na začátku bylo na každé stránce dvacet osnov, později čtrnáct a v posledních větách dvanáct. Záplava not, které bylo potřeba rozluštit a ručně přepsat. Schulhoff byl naprosto přesný, puntičkářský. Pouhé tři dny života navíc by mu stačily k dokončení díla. Francescovi to trvalo tři roky.

Po návratu do Barletty začal nejprve prázdnými místy v textu, která představovala největší záhadu. Jejich účelem bylo vyhnout se cenzuře. Klíč k jejich pochopení přinesl až Petr Schulhoff, mistrův syn – ve skladatelově šifrovaném jazyce nesou chybějící postavy jména Marx, Lenin a Stalin. Co se týká tajemného znaku „@“, ten představoval *Arbeiter*, tedy dělníky. Kousek po kousku vyplňoval Francesco bílá místa. Protože v té době ještě neměl počítač, pomáhal mu jeho přítel, šéfdirigent Paolo Candido, který všechno přepisoval do úhledné a čisté podoby a každé dva dny posílal novou stránku ke studiu.

Symfonie „8“ je monumentem, není skladbou jen pro klavír. Schulhoff ji komponoval pro celý orchestr, bohaté obsazení nástrojů navozoval poznámkami v rukopise. Někde se objevovaly „bubny“, jinde „trombóny“...

Thomas Saintourens

Bojoval s časem, a tak práci vždy označoval datem, kdy začal pracovat na jednotlivých větách. Poslední značkou bylo datum 12/05/1942, které ohlašovalo čtvrtou část...

Na začátku evokují pohyby levé ruky klidnou a jako hedvábí hladkou atmosféru, podmalovávanou rytmem tympanů a kontrbasu, ke kterému se později přidává buračení tub. Pravá ruka na své části klaviatury řídí housle a rozpoutává bouři tónů. Na konci stránky 22 slibuje Schulhoff epický útok, nový začátek. *Subito in tempo di marcia triomfale* píše v ambiciózní poznámce. Jenže těsně před ohlášeným triumfem mizí v propasti smrti, a na dvacáté třetí stránce zanechává jediný durový akord.

Z Wülzburgu do Barletty, z roku 1942 až na začátek třetího tisíciletí, probíhá mezi oběma hudebníky jakási myšlenková komunikace. Ruce italského hudebníka kopírují pohyby českého vězně. Chybí jen konec, poslední věta, která měla znovu uchopit podstatu díla a zjemnit ji.

Aby poslední díl skládačky našel, zavírá se Francesco do bytu, který v té době sdílí se svou manželkou Grazií. Bydlí v přízemí domu číslo 7 v historické uličce via San Ruggero, něžně se vinoucí směrem k plážím Barletty. Pro Francesca neexistuje nic jiného než jeho poslání, všechno ostatní je teď vedlejší – společenský život, odpočinek, hodiny klavíru, dokonce i Grazia. Schulhoff je totiž obrovský orchestr, který je třeba zahrát pouhými deseti prsty. Symfonie „8“ je skoro hodinu a deset minut trvající opus, běh na dlouhou trať s tempem sprintu. Na partiturách označil vězněný skladatel malými písmeny, jak dlouho má každá věta trvat. „V průměru 13“, píše se u první, „9“ u druhé a „21“ u třetí. Lotoro s těmito přechody počítá, když cizeluje synchronizaci. Jenže hlava vypovídá službu. Centrem města se ozývají výbuchy hněvu. Okřikuje chlapce, kteří kopou míč o bránu do dvora. Nesnese zvuk balónu, má z něj fobie. Chce se přestěhovat, ale na to není čas. Je „Osmičkou“ posedlý, odevzdává jí tělo i duši, bez

jediného dne oddechu. Paže vykonávají mechanické pohyby, mozek se přehřívá. Nechodí na slunce, ani se s Grazií neprochází po pláži, přestávky dělá, jen aby rychle snědl porci špaget.

Každou noc po osm měsíců hraje na vypnutý elektrický klavír, zatímco jeho družka odpočívá za policí s knihami v jediné místnosti jejich bytu. Zvuk není potřeba – Francescovi bohatě stačí klapání kláves a procvičování prstů. Až do brzkých ranních hodin hraje na piano, dokud mu Grazia naposledy neřekne, aby si šel lehnout.

Aby symfonii „8“ zvládal co nejlépe, přehrává ji Francesco ve správném sledu a pak pozpátku. Jedna hodina tam, další hodina zpátky, šest cest každý den, než svému roztřesenému tělu dovolí konečně spočinout na lůžku. Ani piano nevydrží nápor Schulhoffovy hudby – rozpadá se, klávesy jsou zprohýbané. Ani ne po roce zničilo noční klapání mechanismus klavíru. Když se na nástroj přišel podívat známý opravář, zmohl se jen na výkřik: „Frangé, tys ho snědl! Je mi jedno, cos to tady prováděl, a ani to nechci vědět. Ovšem něco takového jsem ještě neviděl!“ Pod brutální silou hudebníka se všechny klouby a spoje doslova roztekly.

V okamžiku, kdy hudební nástroj vypustil duši, je Francesco Lotoro napnutý jako struna od houslí, nicméně již dosáhl virtuozity. Cítí, že je připravený pořídít nahrávku symfonie „8“.

Když vstupuje do sálu konzervatoře ve městě Foggia, je Schulhoff v něm, jejich těla splynula. Třiašedesátiminutová skladba je zaznamenána na disk a do Barletty se již Francesco vrací sám.

Na nádraží přichází hodinu před odjezdem zpátečního vlaku. Čeká na nástupišti, vyčerpaný, ponořený do naprostého klidu, jako horolezec na vrcholu.

Následujícího dne není schopen vstát. Jako by potřeboval spát rok v kuse. Paže má ztuhlé, hlavu dokonale